

ग्रामीण विकासाचा भूगोल-I

भूगोल : (S-3 : DSE-1C)

डॉ. संजय दगू पगार

प्रा. डॉ. अर्जुन हरिभाऊ मुसमाडे

प्रा. अशोक मारुती थोरात

प्रा. डॉ. ज्योतिराम चंद्रकांत मोरे

जून 2021 पासून बदललेल्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार (CBCS Pattern)
लिहिलेले एकमेव उत्कृष्ट क्रमिक पुस्तक !

ग्रामीण विकासाचा भूगोल-I

Geography of Rural Development - I

सेमिस्टर-5 : भूगोल-विशेष स्तर पेपर-3 (एस-3)
DSE - 1C

• टी.वाय.बी.ए. •

CBCS Pattern

• लेखक •

डॉ. संजय दगू पगार एम.ए., बी.एड., पीएच. डी., सेट भूगोल	प्रा. अशोक मारुती थोरात एम. ए., बी. एड. भूगोल
प्रा. डॉ. अर्जुन हरिभाऊ मुसमाडे एम.ए., एम.फिल., पीएच. डी., भूगोल	डॉ. ज्योतिराम चंद्रकांत मोरे एम.ए., पीएच.डी., भूगोल

किंमत : ₹ 60.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

N5780

प्रथम आवृत्ती : सप्टेंबर २०२१

© : डॉ. संजय वगू पगार, प्रा. अशोक मारुती थोरात,

प्रा. डॉ. अर्जुन हरिभाऊ मुसमाडे, डॉ. ज्योतिराम चंद्रकांत मोरे

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom. The reader must cross check all the facts and contents with original Government notification or publications.

प्रकाशक

(Poly Plates)

निराली प्रकाशन

अभ्युदय प्रगती, १३१२, शिवाजीनगर,
जंगली महाराज रोड, पुणे ४११ ००५.
फोन : (०२०) २५५१ २३३६/३७/३९
Email : niralipune@pragationline.com

मुद्रक
योगिराज प्रिंटर्स अँड बाइंडर्स

सर्व्हे नं. १०/१, घुले इंडस्ट्रियल इम्पेट,
नांदेड गाव रोड, ता. हवेली,
पुणे ४११ ०४१.

प्रमुख वितरण केंद्रे

पुणे (For orders within Pune)

११९, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिर मार्ग,
पुणे ४११ ००२.

☎ (०२०) २४४५ २०४४ मो. ९६५७७०३१४५
Email : niralilocal@pragationline.com

थायरी (पुणे) (For orders outside Pune)

सर्व्हे नं. २८/२७ थायरी-नव्हे रोड, एशियन
कॉलेजजवळ, थायरी, पुणे ४११ ०४१.

☎ (०२०) २४६९ ०२०४ मो. ९६५७७०३१४३
Email : bookorder@pragationline.com

मुंबई

३८५, एस.व्ही.पी. मार्ग, रसधारा को. ऑफ. हाउसिंग सोसायटी लि., (D wing Ground floor)
गिरगाव, मुंबई ४०० ००४. ☎ (०२२) २३८५ ६३३९/२३८६ ९९७६ मो. ७०४५८२१०२०
Email : mumbai@niralibooks.com

वितरक शाखा

नागपूर

लोकरत्न कमर्शियल कॉम्प्लेक्स, दुकान नं. ३,
सीताबाडी,

नागपूर ४४० ०१२. ☎ (०७१२) २५४७ १२९.

Email : nagpur@niralibooks.com

कोल्हापूर

न्यू महाद्वार रोड, केदार लिंग प्लाझा, पहिला
मजली, आय. डी. बी. आय. बँकेसमोर, कोल्हापूर
४१६ ०१२. मो. ९८५० ०४६ १५५

Email : kolhapur@niralibooks.com

जळगाव

३४, व्ही. व्ही. गोलांनी मार्केट, नवी पेठ, जळगाव
४२५ ००१.

☎ (०२५७) २२२ ०३९५.मो. ९४२३४९१८६०

Email : jalgaon@niralibooks.com

सोलापूर

R - १५८/२ अवंती नगर, गोल्डन गेटजवळ, पुणे
- नाका चौक,

सोलापूर ४१३००१ मो. ९८९०९१८६८७

Email : solapur@niralibooks.com

पुस्तक मिळण्याचे ठिकाण

प्रगती बुक सेंटर : पुणे : Email : pbcnpune@pragationline.com

- १५७, बुधवार पेठ, रतन टाकिजसमोर, पुणे २. मो. ९६५७७०३१४८
- ६७६/ब, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिरासमोर, पुणे २. मो. ९६५७७०३१४७
- १५२, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिराशेजारी, पुणे २. ☎ ८०८७८८१७९५

प्रगती बुक कॉर्नर : मुंबई : Email : pbcmbai@pragationline.com

- अपूर्वा बिल्डिंग, शॉप नं. १, शारदाश्रम सोसायटीसमोर, भवानी शंकर रोड, दादर (पश्चिम),
मुंबई २८. ☎ (०२२) २४२२३५२६

• Email : marketing@pragationline.com • Webside : www.pi

अनुक्रमणिका

1 : ग्रामीण विकासाची ओळख	1.1 ते 1.4
1.1 ग्रामीण विकासाची संकल्पना	1.1
1.2 ग्रामीण विकासाची व्याख्या व अर्थ	1.2
1.3 ग्रामीण भागाच्या मागासलेपणाची कारणे	1.3
1.4 भारतीय ग्रामीण विकासाचे स्वरूप व व्याप्ती	1.4
2 : भारतातील ग्रामीण विकासाचे दृष्टिकोन	2.1 ते 2.4
2.1 महात्मा गांधींचा ग्रामीण विकासाचा दृष्टिकोन	2.1
2.2 विकेंद्रीकरण नियोजनाचा दृष्टिकोन	2.2
2.3 क्षेत्रीय विकासाचा दृष्टिकोन	2.3
2.4 सहभागाचा दृष्टिकोन	2.4
3 : ग्रामीण विकासाशी संबंधित मुद्दे	3.1 ते 3.4
3.1 सुरक्षित पिण्याच्या पाण्याची कमतरता (टंचाई/तुटवडा)	3.1
3.2 ग्रामीण भागातील स्वच्छतेची समस्या व कृतिकार्यक्रम	3.2
3.3 हरित क्रांती व शहरी-ग्रामीण क्षेत्राला झालेले फायदे	3.10
3.4 शहरी-ग्रामीण भागाच्या विकासातील दरी/विषमता	3.16
4 : ग्रामीण आरोग्य	4.1 ते 4.4
4.1 ग्रामीण भागातील आरोग्य सुविधा	4.1
4.2 माता व बालआरोग्य	4.2
4.3 भारताचे राष्ट्रीय आरोग्य धोरण	4.8
4.4 राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान	4.11
⊙ संदर्भ सूची	1 ते 1
⊙ वस्तुनिष्ठ प्रश्नसंच	1 ते 8

लेखक परिचय

डॉ. संजय दगू पगार

एम.ए., बी.एड., पीएच.डी., सेट भूगोल

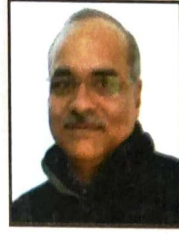
साहाय्यक प्राध्यापक, भूगोल विभाग, मराठा विद्याप्रसारक समाजाचे के.टी.एच.एम. कॉलेज नाशिक, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या भूगोल अभ्यासमंडळ सदस्य, १६ वर्षांचा शिकविण्याचा अनुभव, पीएच.डी. मार्गदर्शक सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, वेगवेगळ्या जर्नल्समध्ये ३५ शोधनिबंध प्रकाशित, पुणे विद्यापीठाच्या बी.ए. (१९९३). परीक्षेत द्वितीय क्रमांक, पुणे विद्यापीठाच्या एम.ए., इतिहास (१९९८) परीक्षेत प्रथम क्रमांक, ४ संदर्भ ग्रंथ प्रकाशित (हवामानशास्त्र व सागरशास्त्र, कृषी भूगोल, प्राकृतिक भूगोल, मानवी भूगोल) ६ आंतरराष्ट्रीय परिषदेत सहभाग व शोधनिबंध वाचन, २७ राष्ट्रीय परिषदेत सहभाग व शोधनिबंध वाचन व दोन संशोधन प्रकल्प (यूजीसी व बीसीयूडी) यशस्वीरीत्या पूर्ण.

प्रा. अशोक मारुती थोरात

एम.ए., बी.एड. भूगोल

बेलापूर एज्युकेशन सोसायटीचे, कला व वाणिज्य महाविद्यालय बेलापूर, ता. श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर येथे कार्यरत असून गेली २४ वर्षे महाविद्यालयीन अध्यापनाचा अनुभव आहे. विविध विद्यापीठीय, राज्य व राष्ट्रीय चर्चासत्रात सहभाग व शोधनिबंध वाचन. हवामानशास्त्र व सागरशास्त्र, कृषी भूगोल, प्राकृतिक भूगोल, मानवी भूगोल या संदर्भ ग्रंथांचे सहलेखन. राष्ट्रीय सेवा योजना कार्यक्रम अधिकारी, विद्यार्थी कल्याण अधिकारी तसेच महाविद्यालय व विद्यापीठ समित्यांवर काम केले आहे. एक विद्यार्थी एक वृक्ष उपक्रमातून वृक्षारोपणासाठी प्रयत्न.

प्रा. डॉ. अर्जुन हरिभाऊ मुसमाडे

एम.ए., एम.फिल., पीएच.डी.

खडकी शिक्षणसंस्थेचे, टिकाराम जगन्नाथ कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय खडकी, पुणे येथे सहयोगी प्राध्यापक व भूगोल विभाग प्रमुख म्हणून कार्यरत आहेत. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या भूगोल अभ्यास मंडळाचे मा. कुलगुरू यांनी नियुक्त केलेले सन्माननीय सदस्य असून महाराष्ट्र भूगोलशास्त्र परिषदेचे सदस्य म्हणून सन २०१५ पासून कार्यरत आहेत. लोकसंख्या भूगोल, मानवी भूगोल, प्राकृतिक भूगोल, सागरशास्त्र भूगोल, लोकसंख्या वस्ती भूगोल या पुस्तकांचे लेखन केले असून ३२ शास्त्रसंशोधन प्रकल्प पूर्ण केले आहेत. ५२ हून अधिक राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रांत सहभाग व अनेक कक्षासत्रांत शोधनिबंध वाचन केले. महाविद्यालय पातळीवर अभ्यासेतर अनेक विभागांचे प्रमुख म्हणून काम करत आहेत.

प्रा. डॉ. ज्योतिराम चंद्रकांत मोरे

एम.ए., पीएच.डी.

भारतीय जैन संघटनेचे कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय वाघोली, पुणे येथे भूगोल विभाग प्रमुख म्हणून सन १९९६ पासून कार्यरत आहेत. सध्या सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या भूगोल अभ्यास मंडळाचे अध्यक्ष आहेत. तसेच नामांकित अशा महाराष्ट्र भूगोलशास्त्र परिषदेचे सन २०१० पासून सचिव आहेत. याशिवाय विविध राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय जर्नलच्या संपादक मंडळाचे सदस्य आहेत. आतापर्यंत त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली ५ विद्यार्थ्यांनी पीएच.डी. व २ विद्यार्थ्यांनी एम. फिल. पूर्ण केलेले आहे. त्यांचे लघू संशोधन प्रकल्प ५ यशस्वीरीत्या पूर्ण केलेले आहेत. आतापर्यंत १८ पुस्तके व ५१ शोधनिबंध राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय जर्नलमध्ये प्रकाशित झालेले आहेत. तसेच त्यांनी रासेयो, विद्यार्थी कल्याण, NAAC समन्वयक म्हणून काम केलेले आहे. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाने सन २०१७ मध्ये उत्कृष्ट शिक्षक पुरस्कार देऊन त्यांना गौरविले आहे.

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niralibooks

@nirali.prakashan

